

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТУРІВЩИНИ

Територія Полісся як архаїчна зона Славії, розміщена в межах чотирьох країн – України, Білорусі, Росії та Польщі, здавна привертала увагу дослідників різних галузей знань з огляду на свою давність, унікальність, раритетність культурних і лінгвальних особливостей.

Східному Поліссю як частині загального Полісся присвячено низку досліджень як білоруських та польських (К. Мошинський, Ф. Клімчук, В. Шур та ін.), так і українських мовознавців (В. Ганцов, Ф. Жилко, П. Лисенко, В. Куриленко та ін.), хоча варто відзначити, що термін «Східне Полісся» має різну семантику для українців і білорусів, оскільки українське Східне Полісся – це територія лівобережних районів Київської області, а також Чернігівської та Сумської областей, водночас білоруське Східне Полісся – це Турівсько-Мозирське Полісся, зокрема територія південно-східних районів Гомельської області, яка межує з українськими середньополіськими говірками, територія і мова яких зазнали невідворотних змін, спричинених аварією на ЧАЕС.

Мета нашої розвідки – проаналізувати репрезентацію діалектної адвербіальної системи в лексикографічному виданні «Тураўскі слоўнік». Як зазначено у вступній частині до словника, говірки Турівщини, як і всі говірки Східного Полісся, перебувають на периферії сучасної білоруської діалектної мови й суміжні з українською діалектною мовою [3, с. 17]. Підтвердженням цієї думки є те, що серед відзначених адвербіативів близько дев'яноста відсотків таких, які функціонують і досі в середньополіських говірках Житомирської області, відрізняючись тільки фонетичними особливостями, водночас відзначаємо й такі, яких на українській території не зафіксовано (*бузя'но* 'брудно' [3, 1, с. 90]¹, *ва́лево, ва́ліво, валева́* 'дуже, багато' [1, с. 104], *га́лно* 'просторо, чисто' [1, с. 192], пор. укр. поліс. *га́ло* 'місце в лісі, не заросле деревами'; *гэверлом* 'без порядку' [1, с. 239], *дiхтар* 'докладно' [2, с. 50], *лесно́* 'лісисто, порісши лісом' [3, с. 24], *майканóре* 'абияк' [3, с. 60] тощо.

Прислівникова система є неодмінною складовою діалектного лексикону кожної території, зокрема й Турівщини, хоча в сучасних дослідженнях граматистів прислівники називають найпериферійнішою частиною мови, зважаючи на низку ознак цього класу слів [1, с. 298-300]. Як засвідчила вибірка адвербіативів із досліджуваного словника, із-поміж більше 18 тис. представлених слів, серед яких закономірно переважають іменники й дієслова, прислівники становлять лише трохи більше тисячі одиниць, хоча й така їх кількість свідчить про функціонування прислівників у діалектному мовленні, постійне поповнення цього класу слів новими прийменниково-іменниковими, прийменниково-прикметниковими утвореннями, про унікальність фонетичних і словотвірних особливостей, наявність різних лексико-семантичних процесів в

¹ Далі, називаючи прислівник, подаємо тільки вказівку на том і сторінку «Тураўскага слоўніка».

адвербіальній діалектній системі. Крім того, представлені адвербіативи демонструють виразну фонетичну (*ле'дзьве, ле'дзьво, ле'дво, ледва, ле'дбо, ле'дби* 'ледве' [3, с. 17]; *немоу'гад, немоу'гадоу, немоу'гаду, немоу'гади* 'невідомо' [3, с. 190] тощо) та словотвірну (*мо'уча, мо'учак'ом, мо'учак'і, мо'учк'і, мо'учк'ом* 'мовчки' [3, с. 94], *на'уць'ок, на'уць'ек'і, на'уць'ек'ач'а* 'навтікача' [3, с. 170]; *рап'тамі, рап'тово, рап'том, рап'то'уно 'рап'том'* [4, с. 285] та ін.) варіативність.

Зазначимо, що предметом окремого наукового зацікавлення може бути словотвір діалектних прислівників, зокрема адвербіативи зі значенням згрубілості, збільшеної міри якості (*бага'езно* 'тьма', *бага'зно* 'дуже багато, у великій кількості' [1, с. 34], *бага'це'нно* 'т.с.' [1, с. 35], *бага'ч'єлно* 'дуже багато' [1, с. 35], *вус'озно* 'дуже високо' [1, с. 176], *дале'зно* 'дуже далеко' [2, с. 7], *красів'єнно* 'дуже гарно' [2, с. 233]) та зменшеності й пестливості (*беж'єчком* 'бігом, підбігом' [1, с. 48], *небага'тко* 'небагато' [3, с. 177]).

Крім того, як у складовій лексичній діалектній системі в класі адвербіативів спостерігаємо різні лексичні процеси, зокрема явище полісемії: *вер'хом* '1) верхом; 2) через верх' [1, с. 115], *кру'то* '1) дуже сильно; 2) дуже різко (про поворот)' [2, с. 239]; *напр'ост* '1) прямо, не зав'язуючи в снопи; 2) навпростець' [3, с. 153]; *ра'зом* '1) разом, спільно; 2) одразу, одним махом' [4, с. 282]. Окремо варто відзначити ті прислівники, які передають образність діалектного мовлення, оскільки зафіксовані у складі фразеологізмів: *ву'лезці бо'ком* 'не пройти даремно' [1, с. 69], *дриг'ом дрижа'ць* 'дуже дрижати, колотитися' [2, с. 42], *кі'има кіш'єць* 'налізти, назбиратися, наплодитися зверх міри' [2, с. 193], *леж'аць ло'гом* 'лежати непорушно, не маючи сил піднятися' [3, с. 38], *ні на'вочи* 'про небажання бачити кого-небудь' [3, с. 116], *не'ром леж'аць* 'сильно бажати' [3, с. 194] тощо.

Як зазначають дослідники, у процесі формування класу прислівників значну роль відіграли такі частини мови, як займенники, прикметники, іменники та рідше числівники [1; 2], тому й серед зафіксованих виділяємо:

1) відприкметникові прислівники, які переважають у кількісному плані, відзначаються виразними фонетичними особливостями, притаманними для цього ареалу, крім того, досить часто поряд з адвербіативом у говірках функціонує й відповідний прикметник: *бахма'то* 'широко, мішкувато' [1, с. 44], *безбо'жно* 'безбожно, вище за всяку міру' [1, с. 49], *бо'дро* 'бадьоро, жваво' [1, с. 67], *бо'єзно* 'боязко, страшно' [1, с. 67], *бри'дко, бри'дно* 'бридко, неприємно' [1, с. 85], *га'дко* 'т.с.' [1, с. 189], *вод'зєно, водзяно* 'водяно, багато води' [1, с. 131], *ву'соко* 'високо' [1, с. 176], *ву'ходно* 'вигідно' [1, с. 182], *гі'дко* 'огидно' [1, с. 199], *гну'сно* 'бридко, брудно, неприємно' [1, с. 208], *го'рко* 'гірко, тяжко' [1, с. 219], *гру'бо* 'низьким тоном' [1, с. 228], *гру'зно* 'т.с.' [1, с. 228], *дзєшево* 'дешево' [2, с. 17], *дзя'бко* 'холодно, зябко' [2, с. 20]; спорадично представлені адвербіативи, утворені від форм давніх коротких прикметників: *догола'* 'повністю' [2, с. 25], *зда'уна* 'здавна' [2, с. 145], *зж'іву* 'за життя' [2, с. 152], *зза'молоду* 'замолоду' [2, с. 152], *по'просту* 'просто' [4, с. 176];

2) відіменникові адвербіативи, серед яких найпоширенішими є прислівники, утворені в результаті адвербіалізації орудного відмінка іменників чоловічого (*ба'лбутом* 'гуртом, роєм' [1, с. 40], *бе'гом* 'бігом' [1, с. 47], *бо'ком* 'боком' [1, с. 69], *бро'дзьком* 'вблід' [1, с. 82], *ва'лом* 'великою масою, натовпом' [1,

с. 105], *га́музом* ‘гуртом, без порядку’ [1, с. 93], *голо́пом* ‘галопом’ [1, с. 213], *го́птом* ‘разом’ [1, с. 218], *гурто́м* ‘гуртом, разом, спільно’ [1, с. 238], *ду́бом* ‘на диби’ [2, с. 44], *ду́хом* ‘в момент’ [2, с. 47], *ди́мом* ‘у неприємності, як сніп’ [2, с. 49], *диго́м* ‘навтяжку, нерухомо’ [2, с. 49], *кідзько́м* ‘махом’ [2, с. 191], *ку́зубом* ‘навпроти’ [2, с. 248], *ладо́м* ‘порядком, як треба’ [3, с. 9], *ланицу́гом* ‘ланцюгом, одн за іншим’ [3, с. 11] та ін.), жіночого (*горо́е’ю*, *гороле’ю* ‘горою, з верхом’ [1, с. 221], *горо́ю* ‘буйно й високо’ [1, с. 222], *гу́рею* ‘великим гуртом, громадою’ [1, с. 238] тощо), рідше – середнього роду (*ме’стом* ‘місцями’ [3, с. 77]) та форми множини (*дня’ми* ‘удень’ [2, с. 22]), спорадично відзначено інші прийменникові (*догорі́* ‘горілиць’ [2, с. 25], *дохáти* ‘т.с.’ [2, с. 36], *зрóду*, *зрóда* ‘зроду’ [2, с. 166], *зісподу* ‘зісподу’ [2, с. 170], *напо́на* ‘стоячи, вертикально’ [3, с. 151], *о́бо́к* ‘збоку’ [3, с. 231], *подвечо́р* ‘надвечір’ [4, с. 89]) та безприймникові (*гва́лту* ‘дуже, страшно, до розпачу’ [1, с. 198], *до́лі* ‘на землі, внизу’ [2, с. 29], *до́лу* ‘т.с.’ [2, с. 30] тощо) форми;

3) відзайменникові прислівники, які переважно є давнішими утвореннями, що сягають ще праслов’янської доби, частина з яких має ускладнену частками та прийменниками морфемну структуру: *анічо́го* ‘зовсім’, *анія́к* ‘ніяк, зовсім ніяк’ [1, с. 28], *до́того* ‘дуже’ [2, с. 34], *заво́щичо* ‘защо’ [2, с. 87], *зати́м* ‘тому, [2, с. 128], *зачи́м* ‘чому, як’ [2, с. 133], *іна́к* ‘інакше’ [2, с. 174], *індзей* ‘десь, де-небудь’ [2, с. 174], *коє’-як* ‘сяк-так’ [2, с. 202], *наво́що*, *наво́ще* ‘нащо’ [3, с. 116], *нікчо́му* ‘нізащо’ [3, с. 206], *ота́к* ‘ось так’ [3, с. 273], *отку́ль*, *отку́ля* ‘звідки’ [3, с. 281], *отсю́ль*, *отсю́ля*, *отсю́лека* ‘звідси’ [3, с. 289], *отту́ль*, *отту́ля*, *отту́лека* ‘звідти’ [3, с. 290], *по-само́му* ‘по одному’ [4, с. 188], *по-сво́єму* ‘по своєму’ [4, с. 188], *посю́ль* ‘досі’ [4, с. 197], *пото́м* ‘потім’ [4, с. 197] та ін.;

4) відчислівникові прислівники, яких відзначено найменше, оскільки відчислівникова адвербіація є найменш поширеною з-поміж інших її видів [1, с. 319]; фіксуємо утворення від назв першого десятка кількісних та порядкових числівників: *вуче́цверо* ‘у чотири рази’ [1, с. 185], *двоі́х* ‘удвох’ [2, с. 9], *двох* ‘т.с.’ [2, с. 10], *на́двоє* ‘на дві частини, пополам’ [3, с. 122], *на́троє* ‘на три частини’ [3, с. 167], *пе’рше* ‘спочатку, вперше’ [4, с. 25], *по-перва́х*, *попе’рвості* ‘спочатку, раніше’ [4, с. 166], спорадично відзначаємо складні утворення, в основі яких лежать числівники: *однолі́чно* ‘одноособно’, *одно́раз* ‘одноразово’, *одно́руч* ‘з однією рукою’ [3, с. 247], *обе’руч*, *обе’ручки* ‘обіруч’ [3, с. 223].

Отже, адвербіальна система говірок Турівщини – невід’ємна складова граматичної системи Східного Полісся Білорусі, яка зберігає в собі архаїчні елементи давніх періодів розвитку мови й водночас поповнюється новими елементами з виразними діалектними особливостями, збагачуючи таким чином лексичну систему говірок новими, часто оригінальними утвореннями, які мають відповідники в інших зонах поліського діалектного континууму й можуть стати предметом дослідження лінгвальних особливостей Полісся в наступних наукових студіях.

1. Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови / За ред. Івана Вихованця. – К.: «Пульсари», 2004 – С. 298-320.

2. Німчук В. В. Прислівник // Історія української мови. Морфологія / Ред. кол. В. В. Німчук, А. П. Грищенко та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 342-412.

3. Тураўскі слоўнік. У 5-ці т. – Т. 1-5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982-1986.